

Спадщина генія

Його превосходительство академік...

Тарас Шевченко відійшов у вічність о п'ятій годині тридцять хвилин недільного ранку 26 лютого (10 березня за новим стилем) 1861 року. Коли тіло поета найближчі друзі перенесли до церкви петербурзької Академії мистецтв, його квартиру опечатали поліція. Після похорону поручик, старший помічник поліцейського наглядача першого кварталу Васильєвської частини Петербурга Давид Кітченко з понятими Григорієм Честахівським та Зосимою Недоборовським (домовласником) склав «Опис майна академіка Тараса Шевченка». За вікном шов і йшов лапатам сніг – закутував світ у білий прощальний саван, а годинники в оселі українського генія зупинилися. Саме їх незворушний поручик, підкрививши пишні

вуса, вписав першими в короткий перелік невеликої спадщини геніального майстра слова та пензля. Годинників було два: золотий кишеньковий на тринадцяти каменях із ланцюжком і ключем, який випустила фабрика Тобіаса за № 5372, а також настінний паризький у круглій дубовій рамі. Давид Кітченко подивився на завмерлі стрілки й, визначивши годинники як «речі уживані», занотував їхню орієнтовну ціну: 35 карбованців сріблом.

Особливу увагу вишколений слухача звернув на другий пункт опису, де фіксував коштовні речі: три нитки коралів, одну увінчував золотий хрест із бірюзою, з другою єднався медальйон із портретом самого Шевченка, при третій виднілося золоте серце з бірюзою... Далі було вписано такі золоті вироби: шпилька з коралами й перлинами та сережки з коралами у футлярі, дві обручки й три запонки та шпилька з кораловою головою в черепаховій табакерці. Неподаляй лежали срібні наперсток і чайна ложечка, якою поет востаннє в житті колотив у склянець чай із верхками...

Микола СЛАВИНСЬКИЙ,
лауреат Міжнародної премії
імені Володимира Винниченка

Давида Кітченка не дивували вибагливі прикраси: небіжчик був не просто художником, а поважним академіком, який за тодішнім табелем про ранги належав до високого – четвертого – класу з визначених чотирнадцяти, отож за життя до Тараса Григоровича доводилося звертатися вельми шанобливо: «Ваше превосходительство». Саме так величали дійсних статських радників, а ось, скажімо, професорів (восьмий клас табеля) титулували скромніше: «Ваше високоблагородіє».

У Національному музеї Тараса Шевченка зберігається диплом, виписаний 31 жовтня 1860 року: «С.-Петербурзька імператорська Академія художеств за искусство познания в гравировальном искусстве признает и почитает художника Тараса Шевченка своим академиком, с правами и преимуществами, в установлениях академии предписанными». Сталося так, що художникові не вдалося навіть потримати в руках цей документ. Унизу на ньому зроблено напис: «Подлинный диплом для доставления наследникам получил коллежский советник Михаил Лазаревский; № 3005».

Ціна всього майна – 148 карбованців. Сріблом

Родичі Тараса Шевченка не озилися, й ніхто з його близьких друзів про спадкоємців ще не думав і не розшукував їх. Коли представник поліції полишив помешкання, Григорій Честахівський та Зосима Недоборовський збрали розкидані папери, які не зацікавили Давида Кітченка й, порадившись, усе, крім одягу та меблів, віддали на збереження Михайлові Лазаревському. Відданий Шевченків приятель (на той час старший радник петербурзького губерньського правління) впродовж багатьох років матеріально допомагав поетові, а сьомого квітня 1857 року надіслав йому великодні крашанки, гроші, фарби й, найголовніше, – лист зі звісткою про амністію.

Скромні меблі – нефарбований стіл, стільці та цератовий диван – ще довго стояли в спорожній квартирі. Час неблаганно припорошував одяг: три сукняні пальта, два жилети, кобеняк і сюртук, два знамениті кожухи та шапку, капелюхи, зокрема й солом'яний, сім аршинів шерстяної матерії голутого кольору... Все майно, як вважав представник поліції, могло коштувати хіба що 148 карбованців сріблом.

До Михайла Лазаревського потрапили сімнадцять різної величини гравійованих дощок червоної міді,

сім гравійованих картин, дві великі гравюри, 38 картин... Пізніше все стане неоціненним, а тоді старший радник просто зберігав одержане як пам'ять про геніального поета. Була ще книгозбірня. Її описав уродженець Глухова Данило Каменецький, який завідував петербурзькою друкарнею, де було видано «Кобзарь» (1860) і «Букварь южнорусский» (1861). Бібліотека виявилася невеликою. Серед 150 книжок чільне місце посідали Біблія, давні козацькі літописи, твори українських письменників, зокрема Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка та

М. Костомарова, а також Шекспіра, Шіллера, Пушкіна, Гоголя...

Тарас Шевченко читав усе життя: в бур'янах дитинства – четьї мінеї та Григорія Сковороду, в сільських оселях – Псалтир і часослов, на солдатчині – те, що потрапляло до рук, у Петербурзі – найновіші філософські видання... Збирав і збирав книжки, та вони знову й знову розліталися на крутих життєвих перевалах, мов ластівки перед навальною грозою. Отож скромну бібліотеку акуратно спакували й передали Михайлові Лазаревському. Згодом нею опікувався земляк і приятель Шевченка,

Дослідження

У київському помешканні поета на Козиному болоті (нині літературно-меморіальний Будинок-музей Тараса Шевченка) збереглися його солдатська сорочка, підставка під чорнильницю, олівець, вороняче перо, ручка з металевим пером, подарована Миколою Костомаровим люлька, а також порцеляновий кавник, з якого господар пристановища пригощав міцним духмяним напоєм тимчасових співмешканців – етнографа Олександра Афанасьєва-Чужбинського й художника Михайла Сажина. Унікальні оригінали гравюр із автографами, пензлі з китового вуса, гравірувальні голки, шкіряні мішечки з олійною фарбою, різці, шматочки вуглин та крейди, італійські олівці та залізні й дерев'яні лінійки. В інших українських музеях можна побачити скриньку, яку подарував Тарасові Шевченку Карл Брюллов, а також поетову срібну ложечку.

Для порталу «Тарас Шевченко» оцифровано понад 20 тисяч сторінок рукописів українського генія. З його художньої спадщини у цифровий варіант переведено 800 картин, 335 із них викладено на сайті разом із описом.

військовий інженер-архітектор Федір Черненко, який допомагав поетові скласти проект хати біля Канева в селі Пекарі.

Пантелеймон Куліш засвідчив: «Не було книжки живої й живою творючої, щоб йому (Шевченкові. – **М. С.**) в руки попала та й лежала непрочитана». З плином років поетова бібліотека, припадаючи безмовним пилом днів і ночей, поволі, але невблаганно, якось просто такі непомітно розчинилася, мов сіль, у вирі часу. Щезла, зникла, мов і не було її. Шукали скрізь, та не знаходили ніде. Після смерті Федора Черненка (1876) біографи генія вимушено констатували: загубилася. Насправді деякі книжки стали власністю поміщика-мецената Василя Тарновського-молод-

шого, а деякі – потрапили до колекціонерів, зокрема українця за походженням і переконаннями, генерала-бібліофіла Павла Потоцького, а пізніше – й невідомого збирача шевченкіани Юрія Меженка, який передав нашій державі понад 15 тисяч одиниць зберігання.

Ще вагомим було зібрання славного нащадка козацького сотника Павла Потоцького: 17 тисяч книжок із бібліотек Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша та багатьох інших майстрів рідного слова, рукописи ХІІ століття, універсали Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, ікони, малярські перлини, а також різноманітні коштовності (двадцять пудів!). Загалом колекцію вагою 38 тонн у семи вагонах

перевезли до Києва й розмістили в 14 кімнатах корпусу № 6 славетної лаври. Колекцію описували й систематизували за активною участю самого Павла Платоновича. Зрештою 1938 року 81-річного царського генерала звинуватили в контрреволюційній діяльності й заарештували. Усі документи про причетність бібліофіла до зібрання знищили, а їхнього власника жорстоко побили під брамою Лук'янівської в'язниці. Після смерті Павла Потоцького розстріляли його дружину, яка знала про склад і цінність колекції, а все, що плакалося впродовж довгих років, пограбували. Доля більшої частини колекції генерала, зокрема унікальної шевченкіани, невідома й сьогодні.

Родичі не претендували на Тарасові скарби

Складними, часто-густо заплутаними чи й невідомими були шляхи рукописів та картин українського генія. Ні сестри, ні брати не претендували на творчі набутки свого Тараса. Не величали Великим Кобзарем, не називали славетним родичем, лише приблизно уявляли його духовні й матеріальні скарби, навіть не знали тих, хто розпоряджався добром. Ніяких реальних, а не поетичних заповітів не було складено, нічого конкретного братам та сестрам не відписано. Залишилася не хата, а лишень її паперова подоба, землі та худоби Тарас не мав, а картини й папери... Ймовірні спадкоємці вважали так: хай пани у фраках ними опікуються. Хіба що освічений троюрідний брат і свояк Варфоломій Шевченко, який листувався з поетом, писав до нього цидулки від імені рідного брата Микити, більш-менш точно розумівся на тому, що міг полишити знаменитий родич. Але де той Петербург, де ті гадані статки?!

Скажімо, 12 червня 1858 року Тарас Шевченко подарував Михайлові Лазаревському рукопис свого «Щоденника», у Данила Камене-

цького зберігалися автографи творів «Тарасова ніч», «Перебендя», «До Основ'яненка», «Гамалія» й «Марку Вовчку», Федорові Черненку автор віддав відтиск свого офорта за картинку Мурільйо «Свята родина» зі щойно написаним на звороті віршем «Сон (На панщині пшеницю жала)», рукописна книга «Три літа» була за сімома жандармськими замками (пролежала там аж 60 років)... Неоціненну «Малу книжку» не просто зберігав згаданий Михайло Лазаревський, а й поліпшував та оновлював оформлення: подбав про шеврову оправу, позолотив обріз, а також, як на своїй беззаперечній власності, оздобив корінець 27 Шевченкових саморобних зшиточків промовистими ініціалами: «М. Л.».

Власноруч виготовлений альбом із синього поштового паперу поет використовував і для переписування давніх віршів, і для нотування нових. Саме цю так звану «Більшу книжку» Шевченко, передчуваючи близьке завершення свого земного шляху, приніс до редакції журналу «Основа». Змінювалися власники поетових листів, авторських примірників

прижиттєвих видань, різноманітних біографічних матеріалів, світлин... Чимало раритетів щезло, та – диво дивне! – збереглися всі рукописи. Нині шевченківський фонд Інституту літератури НАН України становить 933 одиниці зберігання. Його основа – білові та чорнові рукописи віршів, поем і повістей, «Щоденник», а також листування Великого Кобзаря (розшукано 259 його листів до різних осіб та установ).

Драматично складалася доля мистецької спадщини Тараса Шевченка. До нашого часу дійшли 835 творів (втрачено понад 270 робіт). Спадщину склали портрети, різноманітні композиції, краєвиди, міфологічні та історичні замальовки. Художник успішно використовував акварель, сепію, туш, свинцеві олівці, техніку офорта на окремих аркушах білого, кольорового й тонованого паперу. З усіх розшуканих картин лише незначна частина має авторські підписи. Ніхто з родичів Шевченка не шукав його малярських перлин. Спадкоємці думали про найголовніший Тарасів заповіт: перепоховання «на Україні милій».

Нащадки з десяти поколінь

Домовину з далекого Петербурга зустріли – від родичів – сестра Ярина, брати Йосип і Микита, а також Варфоломій. Після довгих роздумів та вагань – Аскольдова могила, Щекавицька круча, Видубицький монастир – місцем перепоховання обрали Канів. Добулися туди пароплавом «Кременчук». О сьомій годині вечора 10 травня (22 – за новим стилем) студенти опустили домовину в могилу на Чернечій горі. Люди не відходили від простого дубового хреста всю ніч. Наступного дня Шевченкові брати й сестра вирушили до своїх осель, а

головний розпорядник перепоховання Григорій Честахівський поселився неподалік від Чернечої гори, яку всі почали називати Тарасовою.

Паломництво до неї стало дедалі масовішим. Ширилися чутки, що в домовині заховано свячені ножі, за які начебто можуть взятися селяни під час нової гайдамачини. Григорієві Честахівському, як одному з імовірних організаторів повстання, заборонили мешкати в Україні, й поетові родичі втратили з ним зв'язок.

Генеалогічне дерево Шевченкового роду вельми розгалужене:

воно охоплює майже дві тисячі осіб, а своїм корінням сягає сімнадцятого століття по батьковій лінії Тараса й вісімнадцятого – по материній. Нині вже далекі родичі Кобзаря мешкають в Австралії, Англії, Естонії, Литві, Німеччині, Франції, Ізраїлі, США, Японії... Збираються нащадки з десяти поколінь Великого Кобзаря в одне коло рідко. Та коли зустрічаються, то дуже швидко знаходять спільну мову – мову про геніального поета й художника, який став їхнім світлом та духовним проводирем.